

■ ОКСАНА ГОРКУША

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ РЕЛІГІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Релігія як культурно-історичний, духовний феномен людства виконує в житті останнього надзвичайно важливу роль. Найпримітивніші уявлення про взаємовідносини богів та людей носили функціонально-прагматичний характер: боги створили людей з певною, конкретною метою — люди повинні були годувати богів. Таким чином, люди необхідні богам для задоволення їхніх життєвих потреб. Людина ж, як плату, отримувала буття чи більш-менш комфортне життя, залежно від того, наскільки вона задовольняла потреби богів. Жреці ж, як служителі культу, мали більш конкретне функціональне призначення: вони повинні були забезпечувати адекватну й ефективну комунікацію та взаємодію богів та людей у світі. Тобто влаштовували так, щоб боги отримували свою поживу, а люди — свою вигоду. Зрештою, досягалася двостороння користь, і світ продовжував розвиватися на балансі прагматичних інтересів богів та людей. Пізніше релігійні уявлення ускладнюються, потреби людей та богів стають більш вишуканими і наслідки очікуються більш довготривалими. Боги стають духовними, пожива, необхідна богам, дематеріалізується, ідеалізується, одуховнюється. Плата, очікувана людиною, виходить за межі лише конкретних умов дійсного проживання людини і також дематеріалізується, ідеалізується, одуховнюється.

Очевидно, що релігія від початку була покликана функціонально задовольняти конкретні прагматичні жадання богів та людей. Однак ці потреби змінюються з часом, з трансформацією уявлень про реальність природну та надприродну, про істинну природу бога та сутність людини, про мету їхньої комунікації. Але релігія не втратила свого прагматичного призначення. Змінювалися лише уявлення про справжні потреби та інтереси богів і людей. Священнослужителі ж взяли на себе місію їх регулювати та взаємовизначати. А тому релігійні організації (церкви) виконували

■ Оксана Горкуша, к.філос.н., наук. співробітник Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ

завжди цілий ряд функцій як стосовно Бога, так і стосовно людства. Перш за все для ефективного виконання ролі релігії (через церкви) у суспільстві, релігійним діячам доводилось визначити, чого ж хоче від людини (людства, групи людей) Бог і чого ж, насправді, хоче людина (людство, група людей). А хочуть вони, зрештою, в найбільш загальному вигляді, одного: спасіння світу та людини від конечності, вічного життя у гармонії та взаєморозумінні, удосконалення та духовного зростання людини та людства в цілому, покращення та зростання світу. Отже, релігійні організації функціонально покликані у конкретному історично-соціально-культурному контексті донести до людей Божий любовний заклик до спасіння і вдосконалення, духовного зростання та обоження (поінформувати людину про Божу волю у справі світовлаштування), а також, забезпечити можливість людини на цей заклик відповісти.

Відповідно до різних історично-культурно-соціальних умов і церкви мають можливість реалізувати свою місію через виконання ряду соціальних та світоглядних функцій. Однак з часом розвитку суспільства (наукові, технологічні, економічні, політичні та правові здобутки) та під впливом секуляризації ці функції конкретизуються і, зрештою, починають локалізуватися духовною сферою. І в сучасному секуляризованому світі церквам доводиться миритися з тим, що їх вплив на людину і суспільство обмежений, витіснений за рамки власне людської компетенції. Люди прагнуть не турбувати Бога з багатьох проблем свого життя, вирішити які вони нині можуть вже самотужки.

Отже, не всі функції релігії є однаково актуальними й одночасно ефективними та цінними з точки зору суспільного розвитку за різних соціально-історичних обставин. Так, наприклад, така соціальна функція релігії як інтегративна є найбільш ефективною на ранньому етапі розвитку людського суспільства. Але, як слушно наголошує сучасний український дослідник релігійної функціональності Л. Виговський, «варто пам'ятати, що реалізація цієї функціональності має історичні і соціальні межі. Найбільшою мірою вона була зреалізована в «примітивних суспільствах», де релігія була не підсистемою суспільства, а його якісною ознакою» [3, 30]. Механізм її реалізації пов'язаний з іншими (зокрема світоглядною) функціями релігії, роль яких в історично-соціальних трансформаціях суспільства можливо й змінилась (індивідуалізувалась), але не нівелювалась.

Так об'єднанню людей у соціальну спільноту сприяло вироблення релігією уявлень про спільну долю та відпоідальність людей (групи людей) перед Богом, сакралізація та легітимізація релігією певного визначеного соціального ідеалу, прагнення до якого ставало запорукою розвитку суспільства, шляхом людства до свого ду-

ховного зростання. Однак інтегративна функція релігії має і свій негативний вплив на соціальну організацію суспільства, адже «об'єднуючи індивідів в одне спільне, змушена попередньо дестабілізувати, дезінтегрувати попередню спільноту, котра була цілісністю, розкласти її на складові частини»[3, 31]. Інтегративна роль релігії зменшується із системним та диференціальним розвитком суспільства. Але релігійні організації відповідно до свого призначення намагаються й надалі виконувати властиві релігії функції і за першої ж нагоди бути корисними для людини, групи людей, людства. Це ми спостерігаємо і в Україні, де нещодавно надзвичайно активного обговорення набула тема введення у школах курсу «Християнської етики» («Етики віри»). Свою однозначну позицію з цього питання найбільш поширені в Україні релігійні організації аргументують терапевтичною функцією релігії, наголошуючи на тому, що введення в школах «Християнської етики» безсумнівно сприятиме збільшенню морального та духовного рівня українського народу, тобто його оздоровленню, а заодно ефективніше здійснюватиметься і виховна функція релігії.

Подібні переконання є досить поширеними і мають свої історичні підстави: «Церква у суспільстві виконує не лише функцію віронавчання, але й значно ширші виховні функції, які нерідко досить тісно зливаються між собою. Відтак Церква визнається значною частиною суспільства як сила здатна до його моральної стабілізації та оздоровлення»[2, 6]. Проте сумнівними, з нашої точки зору, є методи та механізми, через які, в даному випадку, прагнуть здійснювати терапевтичну та виховну функцію релігії релігійні організації в сучасній Україні. Відзначимо, що теперішнє секуляризоване суспільство не сприймає однозначного отождолення понять «віруюча людина» та «високоморальна людина», «конкретно віруюча людина» («православний українець») та «духовна людина». А свою ефективність у вихованні високоморальної та духовної особистості довела світська гуманітарна освіта, що універсалізує розуміння людини, унезалежнює повагу до останньої від будь-яких релігійних ідентичностей. А саме «пошанування людської гідності, піднесене на рівень національних стандартів, забезпечує в Україні толерантність міжконфесійних відносин» [5, 243], тобто знешкоджує дезінтегративні вияви релігії у межах нашої держави.

Крім того, досвід сусідніх держав з цієї проблеми видається корисним [Див. з цього приводу: Політика РПЦ МП: консолідація или развал страны? Открытое письмо академиком РАН Президенту РФ В.В.Путину // Релігійна панорама. — К., 2007. — №8-9, — С.50-54.; Заявление правозащитников и общественных деятелей в поддержку письма академиком РАН президенту РФ // Там само. — С.54-60]. Адже якщо релігія (через релігійні організації) спробує посилити свою виховну функцію на суспільство через світську

школу (та систему освіти і науки), то це, зрештою, може призвести до нівелювання і руйнування культурно-інтелектуального потенціалу нації, яка впродовж тривалого історичного періоду розвивалась не під безпосереднім впливом релігії.

Хоча, звичайно ж, як зазначає сучасний український релігієзнавець О. Саган, «в Україні виникла необхідність своєрідного морального зростання суспільства, перетворення стверджених Декларацією прав і свобод в органічний фактор життя людей... Загальний моральний стан пострадянського українського суспільства залишається складним, і нині відбувається загострення негативних тенденцій. Поки останні будуть прогресувати, доти народ може бути жертвою маніпуляцій з боку як політичних, так і релігійних діячів» [8, 24]. Але можливість вирішення цієї об'єктивної проблеми не пов'язується із дією (тим більше через світські структури) якоїсь певної релігійної організації. Більше того, аби церкви у властивий їм спосіб через власні інституційні структури намагалися вплинути на духовне оздоровлення нації та сучасного українського суспільства, їх би залюбки підтримала значна кількість невіруючих громадян [8, 25].

Відтак релігійним організаціям для своєї актуалізації в сучасній Україні слід знайти відповідні власній природі механізми, шляхи та способи впливу на суспільство, які б не перекривалися дією жодної іншої галузі соціальної системи. Але навіть й у тих сферах, де релігійні організації здатні вповні реалізовувати функції релігії, спостерігаються неоднозначні тенденції. Так, аналізуючи благодійницьку діяльність церков у сучасній Україні український релігієзнавець А. Колодний слушно звертає увагу на те, що «благодійництво слугує для конфесій засобом множення своїх прихильників, частина яких, зрештою, стає їх послідовниками. Але така зорієнтованість благодійництва призводить до втрати ним своєї основної функціональної ознаки – творіння благих справ. Мета його тоді вже не благо, а користь. Відтак благодійництво перетворюється в корисно діяство» [7, 13].

Як бачимо, на першому плані – проблема мети діяльності релігійних організацій, яка, на нашу думку, пов'язана із розумінням сутісної природи Бога та людини та усвідомленням функціонального покликання релігії задовольняти життєнеобхідні потреби останніх, а не інтереси якоїсь тимчасової соціальної інституції. Зрештою, в інтересах самих релігійних організацій задовольняти нагальні потреби людини, адже якщо якась релігія чи уявлення про Бога перестає приносити користь людям, вони забуваються і відкидаються, і, з часом, замінюються на інші дієві чинники розвитку суспільства [1, 462].

Але ж є такі функції релігії, які не здатна (або неспроможна у даних соціально-історичних обставинах) перебрати на себе жодна

інша галузь суспільного життя (ні наука, ні медицина, ні освіта, ні право, ні політика), жодна наявна в Україні сучасна соціальна сила. Як зазначає англійський історик релігії Армстронг К. «Бог із самого початку сприймався як керівництво до діяльності ... вимагав від людей конкретної діяльності в земному світі [1, 456] для побудови більш благородного суспільства як реалізації Божої волі». Продовжуючи її думку про практичне призначення релігії, А. Колонний звертає увагу на те, що сучасному українцеві потрібен Бог-діяч «відомий своїм добротворенням як для всього людства, так і щодо ближніх» [5, 238].

То яку ж саме користь може принести релігія сучасному українцю? Де найефективніше реалізувати себе релігійним організаціям у нашій державі? Адже релігія повинна відповідати потребам конкретно-історичного суспільства, інакше суспільні процеси зумовлять виникнення нового відповідного за змістом типу релігійності [3, 29].

І тут варто знову ж згадати, що в основі соціальних функцій релігії лежать її світоглядні функції. Релігія функціонально покликана надавати людині основи світогляду, які не можуть бути верифіковані раціонально-емпіричними методами. Релігійні парадигми забезпечують світогляд людини концептуальним фундаментом, на якому вибудовується її світ з його морально-ціннісними установками, нормами життєдіяльності, справжніми цілями та істинною метою.

Релігія здатна підтримувати певну систему суспільних цінностей, що об'єднують її віруючих, бо забезпечує світогляд прихильників їх метафізичним фундаментом, ступінь потреби в якому «може значною мірою варіюватися залежно від культури чи індивіда, але схильність людини прагнути певного фактичного підґрунтя для своїх зобов'язань видається практично універсальною; один лише конвенціоналізм мало кого задовольняє в будь-якій культурі» 4, 156. Саме віра людини в її причетність до світу надприродного, що визначається релігією як істинна реальність, робить співвіруючих причетними до однієї істини, спільного світу.

Людини взагалі, як і Бога взагалі, бути не може, адже Бог — це горизонт її смислового універсуму, яким вона вивіряє свою ціннісність та істинність свого буття. Тому «призначенням релігії є не пізнання світу, навіть людини, а служіння орієнтиром останній в її поєднанні із Всесвітом, у віднайденні в ній того, що підносить людину до Абсолюту, Всезагального» 6, 9. Отже, модельована релігійними парадигмами реальність має виступати відносно дійсності світу нашого буття значнішою, первиннішою, всеохопною, оскільки містить абсолютні для людини величини (Бог, вічність, істина, благо, любов), що є ідеальними еталонами відносних величин нашого буття, вихідною основою і підставою започат-

кування нашої дійсності, вищою метою життя людини, абсолютним горизонтом людського розвитку, істинним смислом нашого тимчасового світу. Власне, специфіка релігійного моделювання надприродної реальності якраз і полягає в тому, що її параметри є недосяжними людському пізнанню, але слугують дороговказами для останнього, пропозиціями удосконалення, еволюційного зростання людства, ціннісними орієнтирами, що допомагають людині подолати свою обмеженість. З іншого ж боку, така модель має визначатися відносно дійсності, світу, в якому перебувають прихильники певної релігії.

А тому, як слушно зазначає Л. Виговський, «конститууючим системоутворюючим елементом всієї системи функціональності релігії виступає світоглядно-сенсоутворююча функція... При всьому розмаїтті завдань, релігія тим не менше має досить конкретне призначення, оскільки покликана дати індивіду розуміння сенсу життя. Саме його зміст в кінцевому підсумку й зумовлює зміст і форми соціального життя віруючої людини» [3, 27]. Слід лише, на нашу думку, наголосити на тому, що ті ідеали, цінності, уявлення про істинну й бажану реальність, мету та смисл людського життя, які продукує релігія й актуалізує через свою духовну діяльність релігійна організація, були справді дієвими чинниками на шляху культурного зростання людства, прийнятними і практично використовуваними у конкретних соціально-історичних умовах, не суперечили справжнім інтересам людини та природі самої релігії. Тобто, могли б принести безпосередню життєво необхідну користь сучасному українцю і задовольняли б його власне релігійні потреби.

Варто ще раз нагадати, що для досягнення цюнайефективнішого впливу на індивідуальну та суспільну свідомість громадян нашої держави у реалізації світоглядних функцій релігії українськими релігійними організаціями мають надзвичайно обережно підбиратися придатні методи і засоби, шляхи та механізми. Але тут ми стикаємося з новими проблемами, і замість якоїсь реальної пропозиції, знаходимо цілий ряд запитань, від відповідей на які залежить ефективність та корисність функціонального впливу релігії через наявні у нашій державі релігійні організації на українське суспільство. Усі ці запитання стосуються справжнього сенсу та мети релігійної функціональності в сучасній Україні, визначення предмета, на який у своїй діяльності орієнтуються релігійні організації: чиїми інтересами послуговуються релігійні організації, здійснюючи функціональне призначення релігії у нашому суспільстві — Бога, людини, людства, а чи ж своїми особистими? Чиї потреби й користь вони ставлять на перше місце — Бога, України, громадянина, а чи ж себе як соціальної інституції? У чому вбачають головну мету своєї діяльності — у розвитку людини, людства, а чи ж своєї інституції? Оптимістично перефразовуючи

відомий вислів Іммануїла Канта, хотілось би вигукнути: «Людина для релігії (релігійних організацій в Україні) — завжди мета, і ніколи — засіб».

Використані джерела

1. Армстронг Карен. История Бога. Тысячелетие искания в иудаизме, христианстве и исламе. — М., 2004.
2. Бондаренко В.Д. Духовно-моральний потенціал Церкви і шляхи посилення його впливу на українське суспільство // Актуальні питання соціально значущої діяльності церкви і релігійних організацій в Україні. — К., 2004.
3. Виговський Л.А. Соціально-організаційна функціональність релігії // Там само.
4. Гірц К. Інтерпретація культур. Вибрані есе. — К., 2001.
5. Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах. — Львів, 2005.
6. Колодний А.М. Феномен релігії. — К., 1999.
7. Колодний А.М. Релігійний плюралізм і проблеми благодійництва // Актуальні проблеми соціально значущої діяльності церкви і релігійних організацій в Україні. — К., 2004.
8. Саган О.Н. Церква в умовах українського посттоталітарного суспільства: нові акценти соціально значущої діяльності // Актуальні питання соціально значущої діяльності церков і релігійних організацій в Україні. — К., 2004.